

Digitalt vedlegg 2

Čoahkkáigeassu

Álggahus

Cealkinfriddjavuođas leat hui buorit eavttut Norggas dál. Dán čielggadeamis čujuha Cealkinfriddjavuođakommišuvdna danin dasa movt mii sáhttit ain ovdánahttit ja nannet rabas čuvgejeaddji almmolaš ságastallama. Movt mii sáhttit hukset buori siviilabealuštusa gierdevašvuhtii ja máŋggaláganvuhtii? Maid sáhtta bargat vai sihkkarastá viiddis čanastaga almmolaš oaivillonohallamii vai mii buvttihit vel eanet máŋggabealat oassálastima?

Maŋemus 20 jagis leat vásihan cealkinfriddjavuođas demokratiserema man viidodaga lea váttis ipmirdit. Lea revolušuvdna dáhpáhuvvan dieđuid gávdnama ja searvanvejolašvuođaid dáfus. Seammás lea dilli teknologalaš molsumiin dagahan ođđa váttisvuođaid. Goziheapmi, boasttudieđuid leavvan ja oaivillonohallamat mat rihkkot buot olmmošlašvuođa bidjet cealkinfriddjavuođa geahčalussii.

Cealkinfriddjavuođalanja hástalusaid ii čoavdde garraset ránggáštusaiguin ja eanet gildosiiguin. Nanu ja máŋggabealat siviilaservodat ja jierpmálaš muddejuvnon cealkinlatnja lea ain buoremus dáhkideapmi nanu duohta cealkinfriddjavuhtii. Seamma dehálaš go sihkkarastit rievttálaš cealkinfriddjavuođa, lea bargat dearvvašlaš cealkinkultuvrra ovddas.

Ovddit cealkinfriddjavuođakommišuvdna vieččai namahusa Vuodđolága § 100 vuosttaš lađđasis: Cealkinfriddjavuohta berre Leahkit. Lea vuohkkaseappot čállon ođđadárogiel láhkateavsttas: “Galgá Leahkit cealkinfriddjavuohta.” Mii viežžat min namahusa seamma paragrafa maŋemus lađđasis, nu gohčoduvvon vuoddostrukturgáibádusas: “*Gullá stáhtalaš eiseválddiide láhčit dilálašvuođaid rabas ja čuvgejeaddji almmolaš ságastallamii*”. Olles čielggadeamis lea dehálaš fáddán movt dán galgá čađahit geavadis.

Čuovvovaš osiin lea čoahkkáigeassu guorahallama juohke kapihttala váldočuoggáin, ja dan maŋis čuovvu kommišuvnna rávvemiid čoahkkáigeassu. Kommišuvdna doarju árvoštallamiid ja rávvemiid ollislaččat.

Manin mii dárbbášit cealkinfriddjavuođa

Cealkinfriddjavuohta lea olmmošvuoigatvuohta, ja danin lea ovdu servodahkii ja ovttaskasolbmui. Maŋgel ovddit cealkinfriddjavuođakommišuvnna rávvema, de váldojedje golbma klassihkalaš vuođuštusa 2004 cealkinfriddjavuođa árvvus mielde vuodđolága § 100: Cealkinfriddjavuohta lea vuđolaš daningo dat váikkuha duohtavuođa ohcamii, demokratiijii ja indiviida friddja oaivilráhkadeapmái.

Dát kommišuvdna doarju dán golmma árvvu, muhto konstatere buorin ahte cealkinfriddjavuohta álelassii garrasit digaštallojuvvo. Diet golbma vuođuštusa eai šat govčča olles gova das makkár árvu cealkinfriddjavuođas lea otná servodagas. Danin lokte kommišuvdna ovdan gierdevašvuođa ja máŋggabealatvuođa dievasmahtti vuođuštussan goalmát kapihttalis. Cealkinfriddjavuohta hárjehallá min gálgga gierdevašvuhtii, gierdat oaiviliid maidda eat liiko ja dustet daid sániiguin dan sadjái go duolbmumiin dahje veahkaválddálašvuođain. Dát lea mearrideaddji gálga máŋggabealat servodagas.

Gierdevašvuođa ja mánggabealatvuođa vuhtiiváldin mearkkaša ahte fertejit muhtun juridihkalaš rájit cealkinfriddjavuhtii, maiguin suddje buot olbmuid gutnálašvuođa.

Mis ii leat leamaš mandáhtan rievdadit Vuodđolága gal, gos vuodušteapmi lea nannejuvvon. Kommišuvdna rávve goitge árvvoštallat lasiheame gierdevašvuođa ja mánggabealatvuođa oassin dan dál 20 jagi boares mearrádusa vuodušteapmái.

Dábálaččat lea cealkinfriddjavuođa vuodušteapmi adnon ággan go váilot muddemat. Friddjamus vejolaš cealkinlatnja gos oaivilat sáhttet gaskaneaset digaštallot, galget sihkkarastit duohtavuođa ohcama, demokratiija ja indiviida friddja oaivilráhkadeapmái. Dát eaktu ii dattetge čuoččo seamma stargadit deaivvadeamis ođđa digitála almmolašvuodain gos gávdnojit valjit dieđut, gilvin fálska ja hutkojuvvon dieđuin ja vašši cealkámušat. Kommišuvdna oaivvilda muddemiid váilun dál hástala daid árvvuid maid cealkinfriddjavuohta galggašii suddjet. Lea dárbu ođđa muddemiidda *digitála vuoddostrukturras* mii dál lea min ođđaáigásaš cealkinlatnja, iige iešalddis muddet cealkámušaid eambbo.

Cealkinfriddjavuođa rievttálaš rámmat

Cealkinfriddjavuohta ii leat absoluhtta. Sáhtta dahkat juoidá dainna jus dihto eavttut leat devdojuvvon. Go dánskalaš cealkinfriddjavuođakommišuvdna 2020:s iskkai man ollu gáržžideamit Dánmárkkus gávdnojit cealkinfriddjavuođas, de loahpas šattai listu mas ledje unnimusat 425 láhkamearrádusa.

Kommišuvdna gal ii leat ráhkadan dakkár listtu. Muhto njealját kapihttalas addo bajilgovva das makkár rievttálaš suddjen cealkinfriddjavuođas lea. Eurohpálaš olmmošvuoigatvuođaduopmostuollu (EOD) lea áiggi badjel ovdánahtán ja válbmen cealkinfriddjavuođasuddjema deaivideames eará vuoigatvuođaiguin ja servodatárvvuiguin. Vuodđolága ođđa § 100 mii dohkkehuvvui 2004:s, lei huksejuvvon Eurohpálaš olmmošvuoigatvuođakonvenšuvnna (EOK) artihkkala 10 ala.

Konstitutionála suddjemis lea duohta ja geavatlaš mearkkašupmi. Ovdamearkka dihte leat Norgga vuodđolágasuddjemis muhtun mihtilmasvuodát, nugo nanu suddjen ovdagihtii sensuvrra vuostá. Danin ruošša propagándakanálat Russia Today ja Sputnik giddejuvvojedje márrama geažil Ukrainai 2022 dálvvi. Eará riikkain dakkár vuodđoláhkanannejuvvon gildosa haga, de ássit fertejedje gierdat ovdagihtii sensuvrra.

Addo maddái bajilgovva makkár vuodđu sáhtta bealuštit dan mat láhkadiehtagis gohčoduvvojit muddemat cealkinfriddjavuhtii, nappo mii dat lea mii ráddje dan. Ollu dain muddemiin leat diehtelasat, ja ollu dain hárvanaš dahje eai goassege digaštallo almmolašvuodas. Ovdamearkka dihte gávdnojit badjel 200 mearrádusa dušše jávohisgeatnegasvuođa birra norgga láhkamearrádusain. Eará mearrádusat leat eambbo oahppásat ja namuhuvvon almmolaš digaštallamis, nugo gielddus buktit vašši cealkámušaid.

Cealkinfriddjavuođa dilli Norggas

Cealkinfriddjavuohta lea nanus Norggas. Ollu riikkaidgaskasaš buhtastahttimiin lea Norga bajemusas: Ii guđege báikkis leat preassafriddjavuohta buoret, ja eai leat ollu báikkis gos cealkinfriddjavuođas lea stuorit árvu.

Vidat kapihttalís kommišuvdna geahčada iešguđet dutkosiid cealkinfriddjavuođa eavttuin, geat servet almmolašvuhtii ja makkár vásáhusaid birra olbmot raporterejit. Dutkosat čájehit ahte cealkinfriddjavuohta vásihuvvo leat nanus dáččaid gaskkas, muhto oaivilat šaddet eambo mánggabealagat go mihtilmas čuolmmaid guorahallá.

Hui unnán, sullii logi proseantta álbmogis, servet jámmat almmolašvuhtii politihka dahje servodateallima cealkámušaiuin. Dát lea muittuhus ahte vaikko interneahhta ja sosiála mediat leat dahkan álkibun eambbogiidda searvat, de sosiála mediat eatnasiidda lea báiki gos vuostáiváldet dieđuid ja čájehit sosiála gullelašvuoda eambboge priváhta cealkámušaid bokte.

Dutkosat čájehit maiddá ahte eanemus aktiivvalaš neahtadigaštallit, geaid oaidná aviissaid dahje sosiála mediaid kommentárafealltain, eai nu olus gal ovddas álbmoga oainnuid. Go olbmuiin jerro manin sii eai searvva, de eatnasat vástidit ahte sii eai njuolgut hálit searvat almmolaš digaštallamiidda.

Sáhttet eanet sivat manin nu lea. Mañemus jagiid lea leamaš olu fuomášupmi iešguđet mállet hiddjádusaide, áitagiidda ja vašši cealkámušaide neahas. Kapihttal geahčada iešguđet iskkademiid das makkár vásáhusat olbmuiin leat cealkinfriddjavuođa geavahemiin. Jearahallaniskkadeamit čájehit ahte stuora unnitlohku dadjá sii vásihit iešguđet lágan unohis cealkámušaid go sii servet almmolaš digaštallamiidda.

Gažaldagat maid jerret dain iskkademiin rievddadit, ja lea goabbatlágan movt doahpagat nugo vašši cealkámušat ja hárdin definerejuvvojit, dahje definerejuvvojit go obanassiige sidjiide geat galget vástidit gažaldagaid. Danin ii leat vejolaš mañjalastit makkár álbmotjoavkkut eanemusat vásihit loavkideaddji dilálašvuodaid go addet cealkámušaid. Dutkosat addet maiddá iešguđet vástádusaid gažaldahkii lea go dilli vearránan mañemus jagiid. Liikká lea čielga ja vuorjašuhhti mearka ahte rašes minoritehtat servodagas vásihit oalle ollu hiddjádusa go celket juoidá almmolašvuodas.

Mañemus jagiid leat maiddá leamaš muhtun digaštallamat das makkár vahátváikkuhusaid sosiála mediaid geavaheapmi sáhtta dagahit. Gažaldagat leat ollu ja moalkát: Šaddat go mii sorjavaččat geavahit sosiála mediaid ja lossamillii dainna. Leago sisdoallu masa muhtumat čiekŋudit neahas, iešalddis dat mii čilge siva manin sii radikaliserjuvvojit? Man dábálaččat leat rievtti mielde filtтарbulljarasat ja gájanaskámmárat? Dagahit go dát eanet polariserema servodagas?

Kapihttal addá bajilgova válljejuvvon dutkosiin ja máhttokártemiin. Váldogávnus lea ahte lea váttis gávdnat sihkkaris vástádusaid man vahátlaččat sosiála mediat iešalddis sáhttet leame. Dutkangávdnosat sosiála mediaid geavaheamis ja psykalaš gillámušaid, sorjavašvuoda ja radikaliserema oktavuodain, eai buvttet čielga vástádusaid.

Viiddis vuorjašupmi lea leamaš ahte sosiála mediat ráhkadit filtтарbulljarasaid ja gájanaskámmáriid, nappo ahte olbmot ožžot dušše dieđuid ovttá mállet gálđuin ja digaštallet olbmuiguin geain leat seamma oaivilat, ja dát mielddisbukta eanet polariserema. Dás leat dutkangávdnosat eambo mánggabealagat go dan maid almmolaš digaštallan dávjá lea. Lea dábáleappo go maid galggašii jáhkkit, deaivat neahas olbmuid dahje gálđuid main leat eará oaivilat. Ovttá ládje lea dát konklušuvdna intuitiiva: Diehtogávdnan ja vejolašvuodát lonohallat oaiviliid lea eatnasiidda mihá stuorát neahtain ja sosiála mediain go mo ovdal lei.

Dutkosat polariseremis, eaige atte vuodu duodaštit ahte Norga jámmat polariserjuvvo eambo. Dás nai čujuhit dutkosat iešguđet guvlui, erenoamážit lea dan duohken maid mihtida.

Lea ankke oalle jáhkehahti ahte Norga ii leat nu polariserejuvvon riikka go dan maid kommentárafealttat neahtas orrot čájeheame.

Kommišuvnna árvvoštallan lea ahte almmolaš sátnemolsun Norggas dál lea obbalaččat buori dilis. Cealkinfriddjavuođa oidnet nanu árvun. Eatnasiidda lea mihá álkit cealkit ja searvat almmolaš digaštallamiidda go ovdal. Gávdnojit dievva vejolašvuodat vuostáiváldit dieđuid ja háhkat máhtu ja iešguđet oainnuid nátionálalaččat ja internátionálalaččat. Oaivillonohallamis gávdnojit ollu iešguđet jienat ja perspektiivvat, maiddáí minoritehtajoavkkuin. Stuora govva lea ahte almmolašvuodas gávdno mihá eanet sisdoallu ja mánggabealatvuohta go dalle go ovddit cealkinfriddjavuođakommišuvdna buvtii iežas čielggadeami 1999:s.

Muhto ii buot leat positiivvalaš. Eanet iskkadeamit čájehit ahte leat hástalusat go guoská áitagiidda, vašši cealkámušaide ja iešguđetlágan hiddjádusaide. Jus muhtun jienat ja perspektiivvat systemáhtalaččat duvdoujvvojit olggobeallái, de dát goarida rabas ja čuvgejeaddji almmolaš ságastallama. Dán ferte váldit duođalaččat.

Seammás áigu kommišuvdna várret badjelmearálaš negatiiva ovdanbuktima almmolašvuoda hárrái. Čilgejumiin ja digaštallamiin iešguđet dutkosiid birra mat kártejit vašši cealkámušaid, hiddjádusaide ja sullasaččaid, de sáhtta bisánit dakkár govva ahte visot almmolaš digaštallamiin lea vašši ja hárdin mii lea oktoráđđejeaddji. Dutkosiid maid kommišuvdna lea kárten eai atte vuodu dakkár konklusuvdnii. Kommišuvdna ávžžuha metodalaš ja doabalaš dárkilvuhtii ja dássedettolaš refleksuvdnii go galgá iskat cealkinfriddjavuođa geavaheami vásáhusaid. Mii ovddidit vel eanet rávvagiid viidáset dutkamii.

Viiddis gullelašvuoha ja searvan almmolaš oaivillonohallamii

Jus almmolaš ságastallan galgá leat rabas ja čuvgejeaddji, de das fertejit sihke oasseváldit ja guldaleaddjit. Oalle unnán olbmot aktiivvalaččat servet iežaset cealkámušaiguin almmolašvuhtii, ollugat dušše dahket soames háve eallenagis. Dát ii dárbaš leat váttisvuoha.

Mihttu lea - nu movt kommišuvdna oaidná dan - vuosttažettiin ahte nu ollugat go vejolaččat vásihit duohta *gullelašvuoda* almmolašvuhtii. Nubbin lea ahte ferte ordnejuvvot dilli nu ahte iešguđet jienain duođai lea vejolašvuoha oažžut sáni saji. Dás lea sáhka viiddis *searvamis* almmolašvuhtii.

Guđat kapihttal atná vuodđun doahpaga *viiddis gullelašvuoda* vuodđoeaktun searvamii. Dakkár gullelašvuoha mearkkaša ahte eanas olbmuide leat olámuttos relevánta dieđut, sii sáhttet čuovvut ja beroštit áššiin mat sidjiide leat dehálaččat, ahte sii sáhttet dieđu oažžut go dát sáhtta sidjiide váikkuhit, ja ahte sis leat resurssat ja vejolašvuodat cealkámuša buktit dan beaivvi go sin mielas lea dárbu dahkat dan. Jus servodagas leat dakkár gearggus boargárat, de oažžu nu gohčoduvvon cealkegearggusvuoda.

Eatnasiin Norggas lea nanu gullelašvuoha almmolašvuhtii, vaikko leat čielga erohusat. Earenoamážit lea sosiála geardi dehálaš dovdomearka.

Kommišuvdna háliida viidáset loktet ovdan doaimmashehttejumi olbmuid dili earenoamáš duođalažžan go mii deattuhit gullelašvuoda mearkkašumi. Dás ii leat cealkinfriddjavuođa infrastruktuva doarvái buorre Norggas dál. Jus almmolašvuoha galgá olámuttos buohkaide, de ferte leat universála hábmen nu ahte duođai gávdnojit dieđut ja vejolašvuodat oassálastimii. Universála hábmema mihttu lea searvadahti lahkoneapmi buot olbmuid cealkinfriddjavuhtii. Almmolašvuoha mas lea vuollegis lassá searvat ja alla olámuttolašvuoha, bohtá buohkaide ávkin.

Ollugiidda gávdnojit maiddá čielga cakkít searvamii. Kommišuvdna áigu deattuhit hástalusaid maid sápmelaččat ja olbmot minoritehtaduogážiin sáhttet vásihit go cealkámušaid buktet almmolašvuodas.

Gullelašvuoda dássái ja oassálastimii eai váikkut dušše cealkinfriddjavuoda rievttálaš rámmat. Dábálaččat mearkaša eambo maid sosiálalaččat lea dohkálaš cealkit, makkár digaštallamiid gille váldit, makkár priváhta cealkámušaid priváhta aktevrrat dohkkehit iežaset vuogádagain ja nu ain. Dakkár fáktorat hábmejit cealkinlanja. Movt cealkinlanja lea oaidnit ja áddejuvvo, lea belohahkii earálágan olbmos olmui, muhto dasa váikkuha earenoamážit makkár cealkinvuoigŋa ráđde, mii fas gullá oktii cealkinkultuvrrain: bajitdási dilli man mii buohkat leat fárus ráhkadeame cealkámušaid bokte, ja movt mii dan dahkat. Ollu cealkinfriddjavuoda digaštallamat leat duohtavuodas digaštallamat dan birra movt cealkinkultuvra berre leat.

Norgga cealkinlanja lea historjjálaččat viidánan ja ovdánan. Geaidnu dasa maid sáhttit gohčodit *retoralaš boargárvuohtan*, báiki gos lea seammaárvosaš oassálastin almmolaš ságastallamis, lea gáibidan rahčamušaid iešguđet joavkkuid bealis, boanddaid ja dálldolliid rájes bargiid, nissoniid ja čearddalaš minoritehtajoavkkuid rádjái. Rahčamuš dohkkeheapmái ja dakkár retoralaš boargárvuohta lea dehálaš. Odne čilgejuvvo dat dávjá identitehtapolitihkkan. Dát doaba geavahuvvo álelassii eambo, ollu digaštallon ja politihkalaš hámis. Muhto historjjálaččat leat identitehtapolitihkalaš rahčamušat vuosttažettiin viiddidan cealkinlanja. Ođđa joavkkut ja jienat leat boahtán almmolašvuhtii ja viiddidan earáid dihtomielalašvuoda. Mihttu maid otná identitehtapolitihkalaš rahčamušaiŋuin berre leat viiddidit retoralaš boargárvuoda eanet joavkkuide, iige gáržžidit cealkinlanja earáide.

Digaštallamat leat álelassii jođus vejolaš gáržžidemiid birra, dakkár hámis man dávjá gohčodit heaittihankultuvran ja lávdegielddimin. Lea váttis dadjat maidege sihkkarit man dábálaččat dat fenomenat leat Norggas. Álgoálggus berre cealkinlanja leat čáhkkiel. Seammás eatnasiin leat rájit dasa makkár mállat cealkámušaide ja aktevrraide berre addot vuogádat dahje sosiála dohkkeheapmi. Gokko lea riekti bidjat rájiid rievddada dilálašvuodas dilálašvuhtii, ja boahtá leat vuodđun jotkkolaš digaštallamiidda ja šiehtadallamiidda almmolašvuodas - jotkkolaš ságastallan movt cealkinkultuvra galgá leat.

Searvadahtti cealkinkultuvrra ovdáneapmi lea oktasaš ovddasvástádus. Retoralaš boargárvuohta ja viiddis cealkingearggusvuhta ovddiduvvo searvevuodas, joavkkuid ja organisašuvnmaid bokte, muhto maidá ovttaskasindiiddaid buktosiiguin. Odne lea aktiivvalaš ja šláddjás siviilaservodat vuodđun almmolaš ságastallamiid Norggas. Ceavzilis demokratiija, ja báikkálaš demokratiija, joksá buoremusat eará gaskaomiiguin go fápmogeavahemiin.

Kommišuvdna árvala eanet konkrehta doaimmaid vai movttiidahtta dákkár ovdáneapmái. Earret eará lea skuvlla oahpahus ja hárjehusat geavahit cealkinfriddjavuoda ja digitála veahkkeportála sidjiide geat dárbašit veahki gáibideaddji sátnemolsumiin.

Interneahtta cealkinfriddjavuoda infrastruktuvrán

Deháleamos rievddadus ovddit háve rájes go cealkinfriddjavuoda rámmaeavttuid digaštalle Norggas 1999:s, lea ahte interneahtta lea šaddan vuđolaš infrastruktuvrá cealkin- ja diehtujuohkinfriddjavuoda doaimmaheapmái. Dát lea čihččet kapihttalis fáddá. Norggas lea 98 proseanttas rávisolbmui interneahtta. 92 proseanta geavaha nehta beaivválaččat. Vuollet

bealli guldala rádio dahje geahččá TV beaivválaččat. Dušše 22 proseantta lohket báberáviissaid.

Demokratiseren lea internehta bokte leamaš máđoheapme duohta cealkin- ja erenoamážit diehtujuohkinfriddjavuhtii. Seammás lea dáhpáhuvvan garra kommersiála ja dađistaga nai politihkalaš ovdáneapmi. 1990-logus internehta adnui ain dušše leame unnitbuvttan ja friddjabáikin. Maŋemus jagiid lea friddjavuođadási nehtas unnon.

Lea dábálaš hupmat golbma internehttamodealla birra: Olggumus ravddain gávdnat amerihkálaš, gos leat unnán rievttálaš gáržžideamit ja priváhta fitnodagain lea ollu fápmu, ja kiinnálaš, gos stáhtalaš sensuvra bidjá rámmaid. Globála gilvu lea dán guovtto gaskkas, gos dađistaga eanet válddálaš ja semi-demokráhtalaš stáhtat vižžet inspirašuvnna kiinnálaš modeallas. Goalmmát modealla lea eurohpálaš. Dás lea stáhtalaš sensuvra ráddjejuvvon, muhto politihkalaš dáhttu muddet lea stuorát go USA:s. Ođđa lágaid ovddideapmi ja EO nehta muddemat bohtet mearridit rievttálaš rámmaeavttuid maiddá Norggas boahttevaš jagiin.

Ovddit háve go cealkinfriddjavuođa eavttuid čielggadedje, de eai báljo gávdnon oktage dain fitnodagain main dál lea mearrideaddji mearkkašupmi dasa movt cealkinfriddjavuohta geavadis doaibmá miehtá máilmmi: Apple, Microsoft, Alphabet (Google), Amazon ja Meta (Facebook).

Mánja dain fitnodagain huksejit iežaset doaimma gávpemodealla ala mas vuodđoávnnasin lea čohkket geavaheadjieduid. Dát lea buktán dystohpalaš analysaid gozihankapitalismma birra mii áitá persovnnalaš friddjavuođa ja demokratiija. Cealkinfriddjavuođa dáfus lea earenoamáš vuorjašupmi nu gohčoduvvon čoaskudanváikkusus mii lea dovddus: Maid dahká min dáhtuin cealkit go buot maid mii dadjat ja dahkat nehtas lea vejolaš vurket ja guorrat ruovttoluotta midjiide? Ovdáneapmi priváhta ja stáhtalaš diehtokártemis lea leamaš máđoheapme maŋemus jagiid.

Muhtun priváhta fitnodagain leat maiddá stuora eaiggátoasit fysalaš vuodđostruktuvrras nugo internehtajohtasiin, wifi-fierpmádagain ja diehtovurkemis. Digitaliseren lea mielddisbukttán ođđa hearkkesvuodaid ja áitagiid. Dálki ja olmmošlaš boasttuvuođat sáhttet dagahit ahte kanálat heitet doaibamis, man hálddus diehtujuohkin- ja cealkinfriddjavuohta lea, ja bissehit min servodaga. Digitála soahtan ja hackerfalleheamit leat šaddan duohta áittan maiddá Norgii.

Dát mánggadáfot ovdáneapmi guoská muhtun politihkkasurggiide gos muddengažaldagat belohakkii leat olggobealde dan maid dát kommišuvdna galgá geahčadit. Muhto dat leat relevánta muittuhusat ahte cealkinfriddjavuođa rámmaeavttuin lea sáhka mihá eambo go das maid lea lohpi ja ii lohpi dadjat.

Rámmaeavttuide gullá earret eará iešalddis fysalaš infrastruktuva. Movt lea olaheapmi allalehtot govdafierpmádahkii, ja movt sáhtta sihkkarastit ahte sii geat eaiggáduššet neahttabeassama eai vuorut muhtun fáluheddjiid earáid ovdalii? Lea maiddá sáhka sihkarvuodapolitihkas ja movt sihkkarastá iežas digitála fallehemiid ja kriminalitehta vuostá nehtas nu ahte ii oaffaruša áibbas olbmuid personsuodjalusa ja priváhtaeallima. Gilvoláhka oažžu ođđa hástalusaid go ođđa fitnodagat monopoladilis eai divrudahte hattiid, muhto šaddet stuorát go fáallet bálvalusaid nuvttá dakko bokte ahte čohkkejit geavaheddjiid diehuid. Vearropolitihkas lea njulgestaga mearkkašupmi earret eará norgga mediaviesuide, mat leat vásihan ahte Facebook ja Google leat váldán badjelasas eanas oasi almmuhusmárkanis, eaige leat dárbbasán vearu máksit duohta dietnasiin Norggas. Viidáset personsuodjalusa

muddemiin, goansta intelligeanssas ja diehtoeaiggátvuodas nai lea mearkkašupmi duohta cealkinfriddjavuhtii.

Čielggadeami lundui gullá fokuseret čuolmmaid, ja ollu digaštallamat neahta váikkuhusaid birra leat čuolmmaid birra. Danin lea dehálaš muittuhit ahte interneahta ovdáneapmi lea eanas leamaš posiitiiva vejolašvuhtii eatnasiidda vuostáiváldit dieđuid ja cealkámušaid buktit. Seammás oaivvilda kommišuvdna lea dárbu ođđa muddemiidda infrastruktuurras, earenoamážit vuhtiiváldin dihte cealkinfriddjavuoda vuodustusaid.

Go dakkár muddemiid ráhkada, de berre áicil muddenparadoksii: ahte garraset gáibádusat sáhttet nannet stuora vuogádatfitnodagaid fámu go formalisere sin funkšuvnnaid ja láhkii mearrida gáibádusaid maid smávit fitnodagat ražaše ollašuttit. Danin dárbbasuvvo vuogádatvalljivuoha. Dán berrejit earenoamážit almmolaš eiseválddit muitit go sii árvvoštallet iežaset kommunikašuvdnadoaimmaid.

Globála vuogádatfitnodagaid fámu ferte dustet vuostefámuin. Dán ii sáhte čoavdit dušše stáhtalaš muddemiiguin ja bearráigeahčuin. Dasa lassin dárbbasuvvo ahte siviilaservodat lea gozuid alde ja addá jotkkolaš čuovvoleami.

Danin evttoha kommišuvdna cegget cealkinfriddjavuodaráđi mii lea bealátkehtes vuodđudus mii galgá guorahallat stuora vuogádatfitnodagaid doaimmaid, sihkkarastit eanet čadačuovgivuoda ja árvvoštallat dáid globála fitnodagain váikkuhusaid min almmolaš ságastallamii ja demokratiijii.

Ovddasvástádus cealkimiidda interneahtas

Neahta rájehisvuoha lea dagahan viiddis digaštallamiid gaskkustanovddasvástádusa birra. Makkár ovddasvástádus galgá nugo Facebook, Google, TikTok ja viidáset vuogádagain dasa maid earát celket sin vuogádagain? Kapihttal gávcci geahčada dan.

Digaštallamat eai leat dušše dan birra geas lea ovddasvástádus lobihis sisdollui. Lea maddái sáhka galgá go bidjat ráddjehusaid sisdollui mii sáhtta vahátlaš ovttaskasolbmuide dahje servodahkii, muhto mii ii leat lobiheapme.

Ja lea earenoamážit sáhka vuogádatfitnodagaid rievttis ráhkadit iežaset njuolggadusaid. Geavadis leat dát eai-rievttálaš muddemat main lea stuorámuš mearkkašupmi duohta cealkinfriddjavuhtii. Ovdamearkka dihte válde Facebook ja Instagram eret badjel 20 miljovna cealkámuša covid-19 oktavuodas 2021:s.

Mañemus jagiid lea bargojuvvon viiddis láhkamuddemiiguin mat geahččalit čoavdit dáid váttisvuodaid. Kapihttal addá bajilgova Norgga ja EO gustojeaddji rievttis ja deháleamos ođđa álgagiin riikkain maid guvlui lea relevánta geahčat ja fitnodagaid iežaset sisdoallomuddemiin.

Viidámuš bargu dáhpáhuvá EO olis digitála bálvalusaid láhkamearrádusa bokte (Digital Services Act, DSA). Dát jáhkkimis addá mánggadáfot ja ođasmahtton bargonjuolggadusaid dasa movt sosiála mediat doibmet Norggas nai. Láhkamearrádus geahččala, kommišuvna oainnu mielde, gávdat čovdosa golmma váldohástalussii mat sosiála mediain leat dál:

Vuosttažettiin galgá geavaheddjiid veahkehit eret fámuhisvuodas. Mii oažžut buohkat láhkamearriduvvon rievtti váidit sisdoalu ja oažžut dan váldit eret, muhto maddái oažžut vuodustuvvon dieđu ovdal sisdoallu váldojuvvo eret, ja rievtti váidit bealátkehtes ásaussii.

Šaddá maiddá i vuoigatvuohta sosiála mediain oážžut fálljuvvot sisdoalu mii ii leat válljejuvvon persovnnalaš mearredidolašvuođa mielde.

Nubbi lea ahte stuora fitnodagat bággejuvvot addit mihá eambo geahčadanvejolašvuođaid. Ođđa bearráigeahčaneiseválddit galget sáhttit gáibidit dárbbalaš dieđuid guorahallan dihte čuvvot go stuorámus fitnodagat njuolggadusmearrádusa. Dutkit ožžot maid eanet geahčadit dieđuid. Šaddá gáibáduš stuorát rabasvuhtii almmuheddjiid dáfus.

Stuorámus fitnodagat galget nai bággejuvvot árvvoštallat makkár vahátlaš váikkuhusaid sin buktagiin sáhttet servodahkii. Dát riskaárvvoštallamat galget bágget fitnodagaid árvvoštallat kritihkalaččat ja rahpasit movt earret eará sin algoritmat sáhttet váikkuhit earret eará cealkinfriddjavuođa ja lobihis sisdoalu leavvama várrii.

Láhkamearrádušat eai láže dili nu ahte sosiála mediat ja eará mállat neahttavuogádagat ožžot doaimmaheaddjiovdasvástádusa. Dát lea jierpmálaš lahkoneapmi. Rabasvuođa ja beasatlašvuođa maid neahttavuogádagat ja sosiála mediat fáallet, dain leat positiivvalaš bealit maid berre bisuhit. Nugo kommišuvdna dássáži sáhtta árvvoštallat, de balansere DSA cealkinfriddjavuođa dárbu dohkálaš vuogi mielde rievttálaš rámma dárbbu vuostá mii addá eanet vuoigatvuođaid geavaheddjiide, sihkkarastá eanet geahčadeami ja giedahallá vejolaš servodatriskaid. Dát lea dattetge gáibideaddji árvvoštallat ovdalگو njuolggadusat bohtet fápmui ja váldojit geavahussii.

Kommišuvdna rávve vuoruhit DSA sisafievrrideami ja beaktilis nationála bearráigeahču hábmema barggu. Berre suokkardit vejolašvuođaid vel eanet nannet geahčadeami ja rabasvuođa vuogádatfitnodagaid doaimmaid dáfus Norggas. Norggas lea maiddá i vejolašvuohta váikkuhit fitnodagaide oljofoandda eaiggátosiid bokte.

Láगत eai sáhte áidna čoavddusin. Fitnodagat mat stivrejit eanas oasi almmolaš ságastallamis, fertejit ieža váldit ovddasvástádusa vai lea bargoveahka mainna sáhtta jodihit ovddasvástideaddji modererema. Maiddá i digaštallanjoavkkuid administráhtoriin, gos sáhttet juogo soames dahje mángalogi duhát olbmo digaštallat, lea dehálaš ehtalaš ovddasvástáduš ságastallamii.

Kapihttal sisdoallá maiddá i oanehis čilgehusaid ja árvvoštallamiid hástalusain anonymitehta ja krypterema dáfus.

Desinformašuvdna ja boasttudieđut

Vuorjašupmi gielis dieđuid leavvamiin ii leat ođas, muhto interneahhta lea dahkan álkibun go ovdal juohkit propagánda, giellásiid ja boasttudieđuid eanet olbmuid go muhtun jagiid dás ovdal. Sosiála mediaid algoritmat nannejit juohkime almmuhemiid mat ožžot eanemus beroštumi. Dát lea dávjá oiddolaš sidjiide geat háliidit juohkit nu gohčoduvvon fálska ođđásiid.

Kommišuvdna mandáhtas adno doaba desinformašuvdna. Dát lea ovccát kapihttalis fáddá. Doaba čilge didolaš boasttudieđuid juohkima mii galgá vahagahttit. Dovddus ovdamearkkat lea sisdoallu nu gohčoduvvon stálofabrihkas Ruoššas. Muhto ollu boasttudieđuin mat juhkkovjuvvot, eai leat oassin váikkuhan- dahje boasttudieđuid juohkima kampánjjain. Ollugat dain geat juhke konspirašuvdnateoriijaid dan birra ahte covid 19-virus leavai 5G-suonjardeami bokte, jáhkkimis jáhkke duođas čuoččuhusaide ja juogadedje daid värren dihte olbmuid.

Jus olbmot eai šat sáhte earuhit fáktá ja fikšuvnna, duođa ja giellása, de dat lea duođalaš áittan árvvuide maid cealkinfriddjavuohta galgá suddjet. Desinformašuvdna ja boasttudieđut sáhttet dagahit sihke demokrátalaš, fysalaš ja ekonomalaš vahágiid. Norggas leat surgadis vásáhusat fysalaš vahágiiguin, guvttiin terrorfallehemiin mat sáhttet čadnot boasttudieđuid leavvamii ja konspirašuvnnaide neahas. Gávdnojit maiddá eanet ovdamearkkat ahte boasttudieđut sáhttet adnot ekonomalaš beahtus Norggas. Dattege eai fuobmán geahččalemiid váikkuhit válggaide, eai 2019:s eaige 2021:s.

Kommišuvdna oaivvilda desinformašuvnna viidodat maid mángga riikkas leat gávdnan, addá vuodu vuorjašupmái ja eanet várrogasvuhtii nai Norggas. Seammás lea dehálaš muitit ahte Norga lea oalle bures ráhkkanan. Buohtastahtton ollu eará riikkaiguin de ii leat polariseren nu stuoris, mediavuogádat lea nanus, mediaide luhttet, ja kritihkalaš mediaipmárdus lea nanus. Dutkosat čájehit dá leat muhtun fáktorat mat leat hui dehálaččat dasa man suojeheamet riikkat leat desinformašuvnna vuostá.

Bajitdásis kommišuvdna oaivvilda ahte demokrátalaš gearggusvuoda ferte hukset doaimmaiguin mat sáhttet nannet olbmuid kritihkalaš áiccu, mediamáhtu ja čuvgejeaddji almmolaš ságastallama. Dát berre vuosttažettiin dahkkot go viidásetovddida cealkinfriddjavuođa infrastruktuurra Norggas. Earenoamážit oahppo- ja mediavuogádagat leat dehálaččat.

Ođđa lágat mat gildet dahje sensurerejit gielis cealkámušaid, ii sáhte leat čoavddusin. Lea váttis láhkamuddet duohtavuoda. Internationála ovtasbargu muddet vuogádagaid gos giellásat levvet, lea eambo jierpmálaš. Seamma guoská eanet rabasvuhtii das movt vuogádatfitnodagat gieđahallet boasttudieđuid ja leavvama mekanismmaid.

Sáhtta dárbu nannet gearggusvuoda ja ovttahttima stáhtalaš dásis vai lea ráhkkanan dustet boasttudieđuid oassin hybriida soahtamis. Earret eará lea ráđdehus evttohan dahkat ránggástahttin ovtasbargat váikkuhanoperašuvnnaid dáfus amas vákšunbálvalusaiguin. Kommišuvdna deattuha dán oktavuodas ahte dárkilvuolta ja čielga rámmat leat mearrideaddjin garvit ahte dákkár mállet ránggáštusmerremat ožžot sávakeahtes čoaskudeaddji váikkuhusa cealkinfriddjavuhtii.

Ránggástahtti cealkámušat

Vuodđoláhka addá lobi ráddjet cealkinfriddjavuođa lágain. Vissis ráddjemat muhtun cealkámušain leat dárbbášlaččat vai suddje earáid cealkinfriddjavuođa dahje eará vuđolaš vuoigatvuodaid ja servodatárvvuid. Galgá leat oadjebas addit cealkámuša, ja leat rájit maid indiviida galgá fertet gierdat. Danin gávdnojit gildosat earret eará áitagiid, duođalaš personoaguhemiid ja oamedovdohemes láhttenvuogi vuostá. Logat kapihttalig digastallo relevánta ránggáštusmerren mii earret eará galgá sihkkarastit cealkinsihkarvuoda.

Terrorfalleheapmi suoidnemánu 22.b.2011:s lea earenoamáš ovdamearka mas cealkinfriddjavuohta Norggas fallehuvvui. Terrorista gottii AUF-miellahtuid sin politihkalaš oaiviliid ja beroštumi geažil. Norggas leat maiddá eará ovdamearkkat fysalaš fallehemiide mat njuolga sáhttet čadnot cealkámušaide. Oalle smávva, muhto mihtomearreoassi álbmogis dieđihit sii leat vásihan áitagiid iežaset cealkámušaid geažil.

Maiddáí cealkámušat ravdarájis lobálaš ja lobihis gaskkas, dahje mat eai leat dahje berrejit leat lobiheamet, sáhttet dagahit hástalusaid. Dát guoská earenoamážit go bohtet ollu gutnehuhti dahje unohis cealkámušaid ovttaskas olbmuid vuostá.

Ránnggástuslága § 185 vašši cealkámušaid birra addá suddjema dihto minoritehtaide. Paragráfa galgá suddjet sihke minoritehtaid ja servodaga ollislaččat vaši vuostá mii sáhtta čuožžilit servodagas jus vašši cealkámušat dáid joavkkuid vuostá besset leavvat. Seammás galgá ceahkki dasa maid lea ránnggástahtti cealkit, leat allat. Cealkámušat galget leat dat maid diggi gohčoda kvalifiserejuvvon loavkideapmin, jus galget ránnggástuvvot. Ránnggástusmerren digaštallojuvvo ollu, vaikko dat geavahuvvo mihá unnit go ovdamearkka dihte mearrádus oamedovdohemes láhttenvuohki.

Lea váttis gávdnat vástádusaid makkár váikkuhus ránnggástusmerremis duođai lea vašši cealkámušaid viidodahkii. Mearrádus lea suddjen suojeheames minoritehtaide, das lea dehálaš symboladoaimma ja dohkkeha dan ahte muhtun joavkkut leat earenoamáš suojeheamet. Norga lea olmmošrievttálaččat geatnegahtton ahte sis galgá gávdnot ránnggástusrievttálaš suddjen vašši cealkámušaid vuostá. Kommišuvdna oaivvilda danin ahte dát ránnggástusmerren ferte bisuhuvvot.

Vuostehágut ránnggástusrievttálaš suddjemii vašši cealkámušaid vuostá lea ahte mearrádus lea čoaskudeaddji ávki, dat sáhtta mielddisbuktit ahte oaivilat kriminaliserejuvvojit ja dat lea subjektiiiva. Kommišuvdna digaštallá dáid vuosteháguid, muhto ii gávnnot dát mearkkašit ahte ránnggástusmerrema berre heaittihit. Dattetge lea dehálaš ahte suddjen lea ráddjejuvvon dihto minoritehtaide. Vel eanet viiddideamet vealahanvuoduin sáhttet dagahit ahte suddjen buohkaide šaddá suddjen ii oktiige. Viidáset lea duohta dilemma ahte ránnggástusmerren eanas adno jurdilmeahtun ja garra loavkidahtti cealkámušaid birra ja dat unnán čuhcet daid váráleamos cealkámušaide mat bohtet čeahpes ideologa sárndideddjiin.

Válđočuoľbma ránnggástusmerremiin lea ahte dan lea váttis ipmirdit. Kommišuvdna buktá rievdadanevttohusa sátnádeamis vai dahká láhkateavstta eambo ipmirdahttin ja čielggasmahtta mii duođai lea ránnggástusvuloš. Dát ii mielddisbuvvte dáhtu rievdadit lasá dasa mii galgá leat ránnggástusvuloš. Viidáset rávve kommišuvdna doarjut organisašuvnnaid mat barget aktiivvalaš vuostedoaimmaiguin, ja suokkardit molssaevttolaš ránnggástusvugiid.

Sullasaš gažaldat lea berre go sisafievrredit vásedin gildosa rasisttalaš organisašuvnnaid vuostá Norggas. Rasisttalaš ideologii ja lea áibbas vuostálasvuodas cealkinfriddjavuoda vuodušusaiguin. Organiserjuvvon rasisma lea juoga mii aktiivvalaččat vuosttilda sihke girjáivuoda ja gierdevašvuoda. Ránnggástuslágas leat dál eanet mearrádusat mat sáhttet čuohecat rasisttalaš organisašuvnnaide ránnggástusvuloš daguid dáfus. Dasa lassin lea aitto nannejuvvon ránnggástusláhka mii sáhtta čuohecat roavváseamos vašši cealkámušaid organiserjuvvon leavvamiidda. Kommišuvdna árvvoštallama mielde, ránnggástusláhka addá doarvái suddjema vahátváikkuhusaide maid rasisttalaš organisašuvnnaid sáhttet dagahit suojeheames joavkkuide servodagas.

Guokte eará ránnggástusmerrema mat buktet prinsihpalaš dehálaš gažaldagaid cealkinfriddjavuhtii, leaba §§ 156 ja 265. Dát dahket ránnggástusvuložin cielossániid almmolaš virgeolbmuid dahje olbmuid vuostá geat barget nu gohčoduvvon suojeheames fidnojoavkkuin. Kommišuvdna mielas lea eahpidahtti ahte cielossánit iešalddis galget leat ránnggástusvuložat. Sánit nugo “jallor”, “neavvri jalla” ja “gállamáhtu” leat ođđaset ovdamearkkat cealkámušaide mat leat ránnggástuvvon go leat daddjon politiijaide.

Cealkinfriddjavuođain galgat mii buohkat hárhjehaddat gierdevašvuođa: gierdat cealkámušaid maida eat obage liikko. Kommišuvdna dohkkeha ahte muhtun fidnojoavkkuin lea earenoamáš dárbu suddjemii iežaset fidnobarggus. Berre leat liikká vassis lassá dasa makkár cealkámušat adnojit leat ránggáštusvuložin. Kommišuvdna evttoha danin rievdatit sátnádeami dain paragráfain vai bajida lasá dasa mii lea ránggáštusvuloš.

Riekti dieđuide

Rabas ja čuvgejeaddji almmolaš ságastallan ii eaktut dušše friddjavuođa cealkit ja vuostáiváldit cealkámušaid, dat gáibida nai ahte olbmot gávdnet dieđuid. Riekti dieđuide, dahje gáibádus dieđuide, lea 11. kapihttala fáddá. Dát lea veaháš eará go diehtofriddjavuohta, mii lea friddjavuohta vuostáiváldit buot lágan cealkámušaid. Gáibádus dieđuide mearkkaša riekti dieđuide mat muhtumis leat, juogo go beassá geahččat almmolaš ášahusaid dokumeanttaid dahje go čuovvu riektečoahkkimiid dahje álbmotválljejuvvon orgánaid čoahkkimiid. Dát gullá dan vuollái maid gohčodit almmolašvuođaprinsihppan.

Davviriikkat, Norga maid, dájvja adno ovdagovvan Eurohpás sihkkarastit álbmogii rievtti beassat geahčadit dokumeanttaid eiseválddiid doaimmaid birra. Norggas lea almmolašvuođaprinsihppa sihkkaraston Vuodđolága bokte ja aiddostahttojuvvon mánga eará lágaid bokte, gos almmolašvuodáláhka čielgasit lea buot deháleamos. Reaidu Einnsyn lea erenoamáš internasionála oktavuodas ja dahká álkin buohkaide geat háliidit ohcat lobi geahčadit almmolaš dokumeanttaid. Maŋemus jagiid lea riekti geahčadeapmái vel eanet nannejuvvon Alimusrievtti ja Eurohpálaš olmmošvuoigatvuodaduopmostuolu (EOD) bokte.

Vaikko vuolggasadjii lea buorre, de čájehit eanet iskkadeamit ja vásáhusat ahte geahčadanriehti ii doaimma nu bures go galggašii. Muhtun hástalusat leat láchkamearrádusaid hábmema geažil: Jávohisgeatnegasvuođa njuolggadusat leat ollu ja váddásat, ja spiehkastatnjuolggadusat eai álohii heive oktii álbmoga rivttiin dieđuide. Almmolašvuodálága lea maid váttis praktiseret ja giehtaguššat. Das ii leat ovdamearkka dihte áigemearri oaidningáibádusaid meannudeapmái. Njuolggadus lágas eanetoaidnima birra lea “sáhtta - njuolggadus” mii dájvja dagaha ahte árvvoštallamat eai šatta reálat. Eai ge leat rievttálaš váikkuhusat jus rihkku lága. Lágas leat maid eanet headjuvuođat go guoská mearriduvvon riektái oaidnit ránggáštusáššedokumeanttaid.

Geavahus lea maid sivvan hástalusaide: Muhtun vuodustusat dasa leat ahte mearrádusat mat galget sihkkarastit rabasvuođa ja dokumeanttaid vurdema, dájvja rihkkojuvvojit, ahte oaidningáibádusaiguin ajáhallet kontroversiella áššiin ja ahte javohisgeatnegasvuohta muhtomin fanahuvvo beare guhkás.

Dás dárbbaslaččat ii leat sáhka das ahte hálddašeamis lea dihtomielalaš eahpedáhttu rabasvuhtii. Meannudit oaidningáibádusaid sáhtta ipmirduvvot gáibideaddji lassibargun. Váilevaš teknologalaš ođasmahttin dahká vurdema ja oaidninmeannudeami lossadin. Earenoamážit lea duopmostuoluin teknihkalaš infrastrukturen maŋjelii báhcán. Eanet iskkadeamit čájehit nai eahpesihkarvuohta njuolggadusčállosa birra ja ballu bargat boastut, lea mielde ráddjeme geahčadeami.

Kommišuvdna evttoha dán kapihttalis eanet rievdadusaid láchkaortnegis vai nanne rievtti geahčadeapmái ja almmolašvuođaprinsihpa geavadis, sihke hálddašeamis ja riekteapparáhtas. Lea maiddá dárbu buoret oahpahussii hálddašeamis, jávkadit goluid ášahusaide geat láktasit Einnsynii ja sihkkarastit buoret teknihkalaš rusttegiid duopmostuoluide.

Friddja mediat ja friddja cealkámušat

Doaimmaheaddjistivrejuvvon journalisttalaš mediat leat dehálaš oassin cealkinfriddjavuođa struktuvrras. 12. kapihttal geahčada mediaid eavttuid ja earenoamáš vuoigatvuođaid, earret eará referáhtariievtti ja gáldosuddjenrievtti. Mediain leat maid earenoamáš geatnegasvuođat, earret eará doaimmaheaddjiovdasvástádusa ja preassaetihka bokte.

Ovddit háve rájes go cealkinfriddjavuohta čielggaduvvui, leat mediaid rámmaeavttut ollu rievdan. Gilvu lea lassánan oažžut olbmuid fuomášumi, ja norgga mediat eai gilvvohala dušše gaskaneaset, muhto maddái miehtá máilmmi sisdoaluin ja sisdoalloládgeddjiiguin. Gilvu dietnasiid alde lea earenoamážit čuohcan aviisasuorgái. Almmuhusmárkana leat oalle muddui váldán badjelasas Facebook ja Google.

Seammás eai leat doallan deaivása ollu dain váivves einnostusain norgga mediasuorggi boahteáiggi birra. Suorggis lea ain buorre gánáhahttivuohta, prentenlogut lassánit, mediašláddjivuohta lea buorre, ja digitaliseren lea vejolažžan dahkat ođđa journalisttalaš vugiid ja ovdanbuktinmálliid.

Dát dáhpáhuvvá dakkár suorggis gos buohkat sáhttet lávdadit ođđasiid, ja iige leat nu min geahču vuolde gii lea sáddejeaddji, ja makkár eavttut leat vuodđun dieđuid gaskkusteapmái. Go lea várra oažžut boasttudieđuid dahje beare ollu lassáneaddji dieđuid, de lea deháleabbo ahte lea nanu válljenmunni redigerejuvvon ja kvalitehtasihkkaraston mediain, maid eanas oassi álbmogis váldet vuhtii.

Dán sihkkarastá earret eará mediadoarjja ortnegiiguin. Kommišuvdna ii geahčat dáid ráhkanusa, muhto deattuha man dehálaš buresdoaimbi mediapolitihkka lea. Mediadoarjja geatnegahtta: Lea dehálaš ahte mediat guldalit kritihka ja barget systemáhtalaččat deavdime iežaset ideálad go guoská váldit ovddasvástádusa, dárkkistit fáktáid ja nu ain.

Viidáset berre fuomášupmi várrii ahte mediain šaddá beare ovttalágan sisdoallu, earret eará eanet čohkkejuvvon eaiggátvuođa ja áššelonohallama geažil. Dievasmahtti suorgediaid ovdáneapmi váikkuha nanneme girjávuođa ja hehte ahte leat áššit maid eai fuobmá ja maid birra ii muitaluvo.

Lea dehálaš ahte mediat speadjalastet servodaga iešguđet minoritehtajoavkkuid, sihke girjávuođa áššeráhkadeamis ja virgádeamiin. Mañemussii sáhtta NRK systemáhtalaš rekrufterenbargu leat ovdagovvan. NRK lea dehálaš máŋgga sivas: Nanu ja sorjjaskeahtes álbmotsáddejeaddji lea dehálaš demokratiijii ja vai sihkkarastá ahte oažžu kvalitehtasihkkaraston dieđuid beroškeahhtá gearddis ja ekonomiijas. Seammás mielddisbuktá NRK nanu posišuvdna norgga mediamárkanis muhtun dilemmaid, earret eará ahte NRK šaddá govttoheames stuora gilvaleaddji eará ođasmediaide.

Kommišuvdna ávžžuha čuovvulit mediagirjávuođalávdegotti rávvagiid nannet NRK formálalaš sorjjaskeahtesvuođa. Dan oktavuodas berre maddái čielggadit NRK Sámi sorjjaskeahtesvuođa.

Luohttámuš mediaide lea dan duohken ahte lea čielga earru doaimmahuslaš sisdoalu ja kommersiála beroštumiid gaskka. Earenoamážit leat hástalusat nu gohčoduvvon sisdoallomárkanfievrrredeami merkemiin. Suorgi berre váldit áibbas duođalaččat vára massimis luohttámuša go seaguha rekláma ja doaimmahuslaš sisdoallu.

Dannego beroškeahttä lea vejolaš almmuhit eará, neahttavuđot kanálain ealli govaiguin, de kommišuvnna mielas otná Tv-rekláma- ja eallinoaidnoreklámagielddus ii oro šat leame nu ávkálaš doaibma. Kommišuvnna mielas berre danin fámohttit gildosa.

Kommišuvdna lea vásedin čielggadan gáldosuodjaleami. Gáldosuodjaleapmi lea mearrideaddjin dasa ahte servodat gávdná dehálaš dieđuid. Váilevaš vuhtiiváldin gállduid anonymitehtas sáhtá čoaskudit gállduid dáhtu mannat mediaide. Dát fas sáhtá buktit stuora váikkuhusaid mediaid váktabeana doibmii ja servodaga diehtodárbbuide. Danin dárbbášuvvo nanu gáldosuodjaleapmi. Kommišuvnna mielas otná láchkaortnet vuhtiiváldá dán, muhto rávve buoret oahpahusa ja máhttohuksema sihke mediain ja almmolaš bargiin.

Sihkarvuolta ja iežas sensuvra journalistihkas

Ii gostege máilmmis leat oadjebasabut ja friddjabus leat journalistan go Norggas. Muhto dáppe nai sáhttet journalisttat áitojuvvot go doaimmahit iežaset servodatbarggu.

13. kapihttal geahčada sihkarvuolta ja iežas sensuvrra Norgga journalistihkas. Iskkadeamit dahkkon man ollu áitagiid ja givssideamiid journalisttat vásihit, eai atte vuodu konkluderet ahte dát lea stuora váttisvuolta. Muhto nugo eará iskkademiin, de lea unnán earuhuvvon áitagiid ja nu gohčoduvvon hárdima, givssideami, loavkidemiid, hiddjádusa dahje sullasaččaid gaska go olbmui jerro maid sii leat vásihan.

Kommišuvdna danin diŋgui gažaldagaid 2021 jahkásaš mediaiskkadeapmái. Dát sihke duodašta ja nyánsere gova: Unnán mearkkaša ahte eanas journalisttaid sihkarvuolta Norggas lea áitojuvvon. Logi proseanta vástida sii leat ožžon áitagiid. Mihá eambbogat dadjet sii leat vásihan negatiivvalaš persongovvidusaid ja leat bealkkahallan telefavnas.

Journalisttat lea fidnojoavku mas lea mearkkašahtti fápmu servodagas. Danne fertejit gierdat reakšuvnnaid dasa maid gaskkustit. Áitagiid galgá váldit duodalaččat. Kommišuvdna árvvoštallá journalisttaid sihkarvuolta obbalaččat leat buoren Norggas dál. Dokumentašuvdna mii gávdno iige oro čájeheame ahte áitagat dahje givssideapmi buktá vuorjašuhhti mutto iežas sensuvrra. Kommišuvdna árvvoštallá maiddái ahte journalisttaid rievttalaš suddjen lea buorre, otná áitagova mielde. Áššáskuhtineiseváldi vuoruha áitagiid ja veahkaváldimiid journalisttaid vuostá. Nu dat galgá leat.

Cealkinfriddjavuolta dáidagis

Dáidda lea dávjá leamaš vuodđun go historjjás leat leamaš nákkut cealkinfriddjavuolta birra. Maiddái Norggas leat álelassii digaštallamat dáidaga ja cealkinfriddjavuolta birra. 2021 geasi gárttai Cealkinfriddjavuodakommišuvdna ieš dakkár digaštallamii.

14. kapihttal geahčada dan maid mandáhtta gohčodii dáiddalaš ovdanbuktinfriddjavuohtan. Iešalddis doaba ii leat čuolmmaid haga. Dáidagis ii leat álgoálggus sierra mállet ovdanbuktinfriddjavuolta, muhto dađistaga lea EMD:s oalle viiddis riektegeavadat mii bidjá rájiid dasa goas dáiddalaš cealkámušain lea earenoamáš suddjen.

Dáidda ovdanbuktojuvvo iešlágan funkšuvnnaiguin. Dáidda sáhtá ovdamearkka dihte rahpat almmolaš lanja priváhta dilálašvuodaid ovdanbuktimiidda. Dáidda sáhtá ovdanbuktit persovnnalaš ja olmmošlaš vásáhusaid vugiiguin maid journalistihkka ja dieđa ii sáhte. Viidáset sáhtá dáidda suokkardit morála ja etihka sierra vuogi mielde.

Daningo dáidda sáhtta hástalit rájiid ja autoritehtaid, de leat maid dáiddárat suojeheamet ollu báikkiin máilmmis. Norggas lea cealkinfriddjavuohta bures suddjejuvvon dáiddáriidda. Jearahallaniskadeamit maiddá duodaštit ahte dáiddárat vásihit nu lea. Iskkadeamit čájehit liikká ahte dáiddáriid searvvis vuorjašuvvet almmolaš konfliktadásiin ja láhttenvugiin mii almmolaš oaivillonohallamis lea.

Nugo mediasuorgái, de teknologalaš ovdáneapmi lea maid rievddan dáidaga rámmaeavttuid. Digitaliseren lea buktán odđa vejolašvuođaid joksat olggos dáidagiin ja vuostaiváldit dáidaga. Dat lea earret eará dagahan vuorjašumiid dienasvuđđui, fápmokonsentrašuvdnii ja dahkkivuoigatvuhtii.

Dáiddáriidda fertejit gávdnot duohta ovdanbuktinvuogit main eai leat rievttálaš muddemat. Vuodđolága infrastruktuuragábávdus lea dáidagis guovddázis. Kommišuvdna rávve dán sajáidduhttit kulturláhkii, ja deattuha dehálašvuođa ahte lea bures huksejuvvon ja viiddis olámuttos infrastruktuurra dáidagii ja kultuvrii.

Giehtaguhkkosaš gaska prinsihppa galgá sihkkarastit ahte dáidagis ii leat politihkalaš stivren. Dát berre maiddá lánkananejuvnot. Dát nanne dáidda- ja kulturásahusaid formálalaš sorjjasmeahtunvuođa ja nu nannet dáidagis ovdanbuktinfriddjavuođa.

Seammás lea relevánta gažaldat movt giehtaguhkkodagat doibmet siskkáldasat dáiddabirrasii. Dáiddárganisašuvnnat nammadit miellahtuid ollu komiteaide mat juhket ruđaid. Birrasat lea dávjá unnit, dat geat juhket ruđaid, ja sii geat ohcet, dávjá dovddadit. Dát sáhtta dagahit veaháš guovttheoaivilvuođa kultuvrra ja vuollegis dáhkealloodaga kritihkalaš digaštallamiidda siskkáldasat dáiddabirrasii. Politihkalaš oaidnu dahje ideologalaš láidestusat eai berre stivrema dasa gii galgá sáhttit searvat digaštallamiidda dahje doaimmahit iežas dáidaga.

Bargoeallimis cealkinfriddjavuohta

Bargit leat suddjejuvvon seamma cealkinfriddjavuođas go dat mii guoská bargoeallima olggobealde. Dát guoská bargiide ja jođiheddjiide, bargoset sii dál almmolaš vai priváhta suorggis. Dadjan-/muitalaneavttut bargoeallimis gusket ollugiidda. Jus olbmot eai muital dieđuid ja oaiviliid mat sis leat iežaset barggu bokte, de lea vahágin sihke almmolaš digaštallamii ja servodaga diehtogávdnamii. Danin lea 15. kapihttal bargoeallima cealkinfriddjavuođa birra, vaikko dát ii lean oassin kommišuvnna mandáhtas.

Danin lea muosehuhti go dutkan, iskkadeamit ja árvalusat mat kommišuvdnii leat addon čájehit ahte ollu bargit ja fágaolbmot eai jietnat maidege dahje eai searvva almmolaš digaštallamii, ja ovdáneapmi manná áibbas boasttuguvlui go vel eanet bargit árvoštallet cealkineavttuid leat heittogin.

Sivat manin cealkinfriddjavuohta ii doaimma nu bures bargoeallimis go berrešii, sáhttet mánga: Cealkinkultuvra lea čoavddasátni. Oktasaš namuheadđji iskkademiin lea ahte kritihkalaš cealkámušaid eai vásit váldojit bures vuostá. Ásahuvvon norpmat ja geavadat - kultuvra - eai lánche dili almmolaš kritihkkii. Vurdojuvvo ahte bargit priváhta ja almmolaš suorggis celket nu ahte ii áitte bargoaddi beaggima. Gulahallanstrategiijaid ja ehtalaš njuolggadusaid ráhkadeapmi soaitá galgat buoridit dilálašvuođaid, muhto mángii sáhttet baicca ráddjet cealkindáhtu. Gulahallandoaimma profesionaliseren sáhtta doaimmat seamma ládje. Oskkáldasprinsihppa dávjá ipmirduvvo viidábun go duođai lea. Seammás ii leat

kultuvra visot. Bargosihkarvuolta lea maiddái dehálaš vai bargi galgá sáhttit vásihit duohta cealkinfriddjavuođa.

Kommišuvnna mielas lea dehálaš bargagoahit eahpesihkarvuodain mii ráđde sihke jođiheddjiid ja bargiid gaskkas gokko bargi cealkinfriddjavuođa rájit mannet ja dilálašvuoda cealkinfriddjavuođa ja dan ráddjehusaid gaskka. Eahpesihkarvuolta dagaha várrogasvuoda kultuvrra mii dahká ahte bargiin geain sáhttet dehálaš buktosat servodatdigaštallamii, ja geat háliidit veahkehit, eai searvva go ballet lávkeme boastut. Formálalaš ja eahpeformálalaš reakšuvnnat go bargit celket almmolaččat, váikkuhit cealkinkultuvrii negatiivvalaččat.

Kommišuvnnas leat eanet rávvagat dasa movt dilálašvuodaid sáhttá buoridit. Ferte systemáhtalaččat bargat cealkinkultuvrrain iešguđet doaimmaid bokte. Bargobirasláhka berre presiserejuvvot vai čielggada bargoaddi ovddasvástádusa láchit buori cealkinklimádili. Stáhtabálvalusa ehtalaš njuolggadusaid berre ođastit. Loahpas kommišuvdna evttoha sierra cealkinjierbmeplakáhta jođiheddjiide ja bargiide.

Shabana Rehmana buoremus digaštallanrávvagat

Cealkinfriddjavuođakommišuvnna miellahttu Shabana Rehman lea leamaš aktiiva norgga almmolašvuođas badjel 20 jagi, stand up-komihkárin, dramatihkarin ja čállin. Kommišuvdna lea sihtan su addit iežas buoremus rávvagiid earáide geat háliidit leat mielde almmolaš digaštallamis.

- Almmolašvuohta gullá buohkaide. Du jietna, beroškeahttá duogážis, posišuvnnas ja vuolggasajis, lea oassin min demokratiijas.
- Áigi ja hárbhallan dahká ahte don gierddat eambo kritihka ja fallehemiid. Gierdevašvuohta ja ovddas guvlui geahččat sáhtta láidestit du gaskaboddosaš vearuipmárdusaid meattá.
- Don sáhtát skurtnjagat ja bávččagahttot go kritiserejuvvot. Ii leat boastut, lea lunddolaš - don leat olmmoš. Du lea lohpi dovdat iežat gutnehuhtton. Muhto dat ii leat makkárge ággan sensureret earáid dahje iežat.
- Muhtumiin lea unnán gudnevuollegašvuohta ja sis váilu diđolašvuohta ahte sin sánit sáhttet vahágahttit.
- It dárbbas lohkat buot maid earát oaivvildit du birra. Leage árvvas iešfuolahusain.
- Muhtumat geavahit internehta iežaset persovnnalaš ruskalihttin. Ii soaitte dutnje oppa gullatge.
- Sáhtta šaddat badjelmeare, earenoamážit jus leat nuorra. Dát sáhtta váikkuhit du iešgovvii. Doalat dan gii don leat, ja sin geaid dieđat háliidit dutnje buori. Lea lohpi váldit bottuid.
- Ale gillá eambo go dárbbasat. Don dat buohccát jus liiggástalat, eaige sii geat fallehit du.
- Oza veahki olbmáin, bargoustibiin dahje earáin geat sáhttet veahkehit, muhto garvve sin geat mitalit dutnje ahte don leat oaffar. Ii leat mihkke ávkkiid čadat identifiseret iežas oaffarin.
- Bija ráji, ja dát berre seammalágan digitálalaččat go duohta máilmmis.
- Muhtun digaštallamat ádjánit. Muhtun einnosta ovdagihtii, earát ballet rievdadusain. Leage árvvas. Friddjavuohta, rabasvuohta ja álbmotčuvgehus gávdná álohii geainnu.